

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

1-2023

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

I.Eshonqulov	
Tazkiranavislar nuqtayi nazaridan mirsiddiqxon hashmatbuxoriy o`rnini anglash	324
H.Ne'matova	
Hoji muinning "kattaqo`rqon xotiralari" safarnomasi	332
Samadi Nooria	
Maqollarning metodik jihatdan o'ziga xos xususiyatlari	336
S.Muminov, Z.Kamoliddinova	
Isajon Sultonning "Alisher Navoiy" romanida qo'llangan sinonimlarining lingvopoetikasiga doir	342
	TILSHUNOSLIK
Sh.Iskandarova, D.Qo'ldasheva	
Furqat g'azallarida jonlantirishlarning ifodalanishi	348
D.Yuldasheva, S.Nishonova	
Maqollarda "bola" kontseptining ifodalanishi.....	352
M.Saminjonov	
Tilshunoslikda nutqiy janrlar va soha qasamlari masalasi	355
O.Латилов	
Rus, O'zbek, Tojik va ingliz <i>tillarida</i> "dog/it/sag" zoonim so'ziining konseptual talqini	359
A.Tuychiev	
Chet tilini o'qitishda talabalarning tanqidiy fikrlash va so'zlashish malakalarini rivojlantirish bo'yicha debatlar tashkil etish.....	367
M.Zohidova	
Madaniyatlararo muloqotni ingliz tili darslarida video vazifalar orqali rivojlantirish	371
B.Yunusova	
Kombinator leksikografiya – tilshunoslikning nazariy va amaliy asosi.....	375
Z.Alimova	
Navoiyning "saddi iskandariy" asaridagi forsha-tojikcha so'zlarning semantik jihatdan guruhlanishi	380
F.Yuldasheva	
Zamonaviy tilshunoslikda xushmuomalalik tadqiqi	385
Ж.Джамолов	
O'zbekiston respublikasi prezidenti nuqtai nazaridan tilni rivojlantirish masalalari	389
B.Xolmirzaev	
Tildagi tasviriy ifodalarning tarjimalarda aks etishi.....	396
F.Xalimova	
Badiiy konseptlar tipologiyasi	402

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA XUSHMUOMALALIK TADQIQI
ИССЛЕДОВАНИЯ ВЕЖЛИВОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ
POLITENESS RESEARCH IN MODERN LINGUISTICS

Yuldasheva Feruza Erkinovna¹

¹Yuldasheva Feruza Erkinovna

– Buxoro davlat universiteti o'qituvchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada nutq odobida xushmuomalalik sohasini tavsiflash masalalari yoritilgan. Zamonaviy tilshunoslik bo'yicha xushmuomalalik tadqiqotlari antropologik, etnolingvistik, pragmatik, ijtimoiy-psixolingvistik ishlarning bir qismi sifatida amalga oshiriladi. Turli yondashuvlar til nazariyasi va amaliyotida odob-axloq qoidalari, madaniy jihatdan o'ziga xos omillar va vaziyat omiliga nisbatan muloyimlikni o'rganadi.

Аннотация

В данной статье освещаются вопросы описания полевой структуры вежливости в речевом этикете. Исследование вежливости в современном языкознании проводится в рамках антропологических, этнолингвистических, прагматических, социо-психолингвистических работ. Различные подходы исследуют вежливость в языковой теории и практике, в соотношении с нормативными рамками поведения, культурно-специфическими факторами и фактором ситуации.

Abstract

This article highlights the questions of describing the field structure of politeness in speech etiquette. The study of politeness in modern linguistics is carried out in the framework of anthropological, ethnolinguistic, pragmatic, sociopsycholinguistic works. Different approaches explore politeness in language theory and practice, in relation to the normative framework of behavior, cultural-specific factors and the situation factor.

Kalit sozlar: xushmuomalalik, tilshunoslik, tamoyil, kuzatuv, nutq, kommunikativ maqsad, tadqiqot, nazariya, xatti-harakatlar, nutq faoliyati.

Ключевые слова: вежливость, лингвистика, принцип, наблюдение, речь, коммуникативная цель, исследование, теория, поведение, процесс общения, речевая деятельность.

Key words: behavior, theory, courtesy, linguistics, principle, monitoring, speech, communicative purpose, theory, exploration, speech activity.

KIRISH

Xushmuomalalik tilshunoslik fanining predmeti sifatida tilshunoslarning diqqatini uzoq vaqtdan beri tortib keladi. Zamonaviy tilshunoslikda xushmuomalalikni o'rganish antropologik, etnolingvistik, pragmatik, ijtimoiy va psixolingvistik izlanishlar doirasida amalga oshiriladi. Turli yondashuvlar til nazariyasi va amaliyotida xushmuomalalikni, xulq-atvorning me'yoriy doirasi, madaniyatga xos omillar va vaziyat omili bilan bog'liq holda o'rganadi.

Ushbu tadqiqot zamonaviy o'zbek va ingliz tillarida xushmuomalalik sohasi tuzilishini batafsil tavsiflashga urinishdir. Nutq xulq-atvori normalari muhim milliy o'ziga xoslik bilan ajralib turadi, bu esa ushbu tilda so'zlashuvchi xalqlarning tarixiy, ijtimoiy va madaniy xususiyatlari bilan bog'liq. Biroq, muloqot ishtirokchilari o'zaro tushunishga erishmoqchi bo'lsalar, ya'ni ular nutq faoliyatida hamkorlik tamoyiliga rioya qiladigan bo'lsalar, muloqot jarayonida amal qiladigan yoki amal qilishlari kerak bo'lgan ba'zi umumiy qabul qilingan qoidalar mavjud. Ushbu tamoyil suhbatni o'tkazish va nutqni qurish uchun quyidagi qoidalar va strategiyalarga rioya qilish zarurligini anglatadi, masalan:

“Mavzu yuzasidan gapiring” //“Be relevant”//, “Говори по существу дела”

“Dalili kam bo'lgan narsani ayt mang” //“Do not say that for which you lack evidence”//,

“Qisqaqaroq ifoda eting” //“Be brief”//, “Будь краток”

“Noaniqlikdan saqlaning” //“Avoid ambiguity”// “Избегай двусмысленности”

Yuqorida sanab o'tilgan qoidalar eng samarali ma'lumot almashishga qaratilgan suhbatda, masalan, biznes yoki ilmiy aloqada kuzatiladi, ammo kundalik nutqda, kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, bu qoidalarga har doim ham rioya qilinmaydi va ba'zan ular qo'pol buziladi. Shubhasiz, G.Grays (G. Grice) ta'kidlaganidek, suhbatdoshlarning nutqiy o'zaro ta'sirini tartibga soluvchi va

estetik, ijtimoiy yoki axloqiy xususiyatga ega bo'lgan boshqa tamoyillar mavjud. Ushbu tamoyillardan biri odoblilik prinsipi yoki boshqacha aytganda, takt prinsipi bo'lib, uning ta'siri ko'pincha nutqni loyihalashda, norasmiy muloqotda vositalarni tanlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

R.Lakoff xushmuomalalik tamoyilini uchta qoida shaklida shakllantiradi:

“O'z fikringizni majburlab uqtirmang” //“Do not impose”// “Не навязывай своего мнения”

“Suhbatdoshga tanlov imkonini bering”//“Give options”//“Давай собеседнику возможность выбора”

“Tinglovchini yaxshi his qiling. Do'stona bo'ling”//“Make the listener feel good. Be friendly”//“Будь доброжелателен”

Xushmuomalalik tamoyiliga rioya qilish jamiyat a'zolarining xulq-atvoriga ma'lum cheklolarni qo'yadi, bu esa suhbatdoshning manfaatlarini hisobga olish, uning fikrlari, istaklari va his-tuyg'ularini hisobga olish va iloji bo'lsa, unga yuklangan vazifalarni yengillashtirishdan iborat. Xushmuomalalik tamoyiliga rioya qilish pirovardida ijtimoiy muvozanat va do'stona munosabatlarning maksimal samaradorligiga erishishga qaratilgan. Nutq jarayonining pragmatik nazariyasida xushmuomalalik universal printsip sifatida qaraladi, bu nutq o'zaro ta'siri amaliyotida hamkorlik tamoyiliga qaraganda muhimroq tartibga soluvchi rol o'ynaydi. Xushmuomalalik prinsipi - bu "mojaroli vaziyatlarning oldini olishga" qaratilgan nutq xatti-harakatlarining maxsus strategiyasi sifatida belgilanadi, uning maqsadi "yuzni yo'qotish" //“потерять лицо” xavfi mavjud bo'lgan vaziyatlarda "yuzni saqlab qolish"//“сохранить лицо” hisoblanadi.

J. Lich xushmuomalalik tamoyilini yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ziddiyatli vaziyatlarning oldini olishga qaratilgan ma'lum bir aloqa strategiyasi deb hisoblaydi, bu ko'pincha G. Graysning aniqlik va dolzarblik tamoyillarini buzadigan bilvosita, allegorik ifoda usullariga olib keladi. U buni maksimal darajada amalga oshiradi:

1. Takt maksimasi (the tact maxim). Bu xususiy soha chegaralarining maksimasidir. Ideal holda, har qanday kommunikativ akt ishtirokchilar o'rtasida ma'lum masofani ta'minlaydi. Unga ko'ra, quyidagi qoidaga rioya qilish kerak: "Suhbatdoshning kommunikativ maqsadini muhokama mavzusiga aylantirishga, agar bu maqsad u tomonidan aniq (ochiq) belgilab qo'yilgan bo'lsa, joizdir." Siz potentsial xavfli mavzularga (shaxsiy hayot, shaxsiy imtiyozlar va boshqalar) tegmaslik kerak.

2. Saxovat maksimasi (maxim of generosity). Bu suhbatdoshga og'irlik qilmaslik, uni kommunikativ harakat jarayonida hukmronlik qilishdan himoya qiladi. Misol uchun, taxmin shunday shakllantirilishi kerakki, uni kechiktirish mumkin, suhbatdosh va'da yoki qasam bilan bog'lanmasligi kerak. Yaxshi muloqot akti muloqot ishtirokchilari uchun noqulay bo'lmasligi kerak.

3. Rozilik maksimasi (maxim of agreement). Bu boshqalarni baholashda pozitivlikning maksimasidir ("Hukm qilmang, siz hukm qilinmasligingiz uchun", "Boshqalarni qoralamang"). Nutqning o'zaro ta'siri sodir bo'ladigan muhit nafaqat suhbatdoshlarning bir-biriga nisbatan pozitsiyalari, balki har birining dunyoga nisbatan pozitsiyasi va bu pozitsiyalarning mos kelishi bilan ham belgilanadi. Agar dunyoni baholash (ijobiy yoki salbiy) suhbatdoshning bahosi bilan mos kelmasa, bu o'z kommunikativ strategiyasini amalga oshirishni sezilarli darajada murakkablashtiradi.

4. Kamtarlik maksimasi (maxim of modesty). Bu maksim o'z-o'ziga aytilgan maqto'vni rad etishdir. Kommunikativ harakatni muvaffaqiyatli qo'llash shartlaridan biri bu real, iloji bo'lsa, ob'ektiv o'zini o'zi baholashdir. O'z-o'zini hurmat qilishning haddan tashqari oshirib yuborilishi yoki kam baholanishi aloqa o'rnatishga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

5. Rozilik maksimasi (maxim of agreement). Bu muxolifatdan voz kechishning maksimasidir. U yanada jiddiy vazifani hal qilish, ya'ni o'zaro ta'sir predmetini saqlab qolish, suhbatdoshlarning kommunikativ taktikasini o'zaro tuzatish yo'li bilan "mojaroni bartaraf etish" nomi bilan konfliktli vaziyatni rad etishni o'z ichiga oladi.

6. Hamdardlik maksimasi. Bu istiqbolli mazmunli suhbat uchun qulay zamin yaratadigan xayrixohlik maksimasidir. Noxushlik nutq harakatini imkonsiz qiladi. Muayyan muammo - agar suhbatdoshlar raqib bo'lmasdan, bir-birlariga yaxshi niyat ko'rsatmasalar bu befarq aloqa deb ataladi. Xayr-ehson maksimi paydo bo'lgan ziddiyat bilan nutq vaziyatining ijobiy rivojlanishiga ishonish uchun asos beradi.

TILSHUNOSLIK

Ijtimoiy maqsad, J. Lichning fikricha, kommunikantlar o'rtasidagi ziddiyatlarning oldini olishdir. Bu maqsadga muloyimlik nazariyasi javob beradi. P. Braun va S. Levinson turli xil taktikalar to'plamini taklif qiladilar, ular yordamida ma'ruzachi vaziyatni baholash asosida nutq xatti-harakatlarini tartibga soladi.

Vaziyat olim tomonidan uchta mustaqil o'zgaruvchi asosida baholanadi:

- a) so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi ijtimoiy masofa;
- b) bir kommunikantning boshqasi ustidan hukmronligi;
- v) adresat sohasiga kirish darajasi.

Olim ma'lum bir vaziyatda "yuz-sha'nni yo'qotish" xavfini qanday baholaganiga qarab, u nutq harakatini bajarish yoki qilmaslik haqida qaror qabul qiladi va agar shunday qilsa, xushmuomalalikning qaysi shaklini tanlash kerak - ochiq, aniq yoki yashirin.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Yuqorida xushmuomalalikning nutq odobida ifodalanishi bo'yicha tilshunos olimlarning umumiy fikrlaridan kelib chiqib shuni xulosa qilish mumkinki, norasmiy muloqotda xushmuomalalik tamoyiliga rioya qilish ingliz nutqi xulq-atvorining muhim lingvistik va ijtimoiy xarakteristikasi bo'lib, uni nafaqat tilshunoslar, balki yozuvchilar va jurnalistlar ham ta'kidlaydilar. Shunday qilib, V.Ovchinnikov inglizlarning nutq odob-axloq qoidalariga oid kuzatishlarini jamlab, shunday yozadi: "Inglizcha xushmuomalalik, odatda, boshqa fikrda bo'lish huquqiga ega bo'lgan suhbatdoshga hurmat belgisi sifatida hukmlarda vazminlikni belgilaydi. Shu sababli, qat'iy bayonotlar yoki rad etishlardan qochish maqsadida "Menga shunday tuyuladi", "Men o'ylayman", "Balki men nohaqdirman, ammo..." kabi fikrlar to'qnashuviga olib kelishi mumkin bo'lgan iboralarni kiritish tendentsiyasi aniqlik va to'g'rilikni yo'qotish uchun mo'ljallangan".

Ushbu masala bo'yicha adabiyotlarni o'rganish va zamonaviy ingliz mualliflari asarlarining matn tahlili shuni ko'rsatadiki, xushmuomalalik printsipi nutq xatti-harakatlarida - suhbatdoshni yoki suhbat mavzusini tanlashda, bayonotlarning tabiatida, nutqida turli xil namoyon bo'ladi. Suhbatdosh nutqiga bo'lgan reaksiyalar xarakterida kelishish va kelishmovchilik shakllari va hokazolarda namoyon bo'ladi. Bu tamoyil nutqiy harakatlarning har xil turlarida har xil yo'llar bilan amalga oshiriladi: ko'rsatma, so'roq (so'roq), deklarativ va boshqalar. Bunda deklarativ gaplarda takt tamoyilini amalga oshirishning lingvistik usullari ko'rib chiqiladi. Ushbu amalga oshirishning asosiy shakli bayonotning kategoriyaliligini yumshatishdir.

XULOSA

Yuqorida xushmuomalalikning nutq odobida ifodalanishi bo'yicha tilshunos olimlarning umumiy fikrlaridan kelib chiqib shuni xulosa qilish mumkinki, norasmiy muloqotda xushmuomalalik tamoyiliga rioya qilish ingliz nutqi xulq-atvorining muhim lingvistik va ijtimoiy xarakteristikasi bo'lib, uni nafaqat tilshunoslar, balki yozuvchilar va jurnalistlar ham ta'kidlaydilar. Shunday qilib, V.Ovchinnikov inglizlarning nutq odob-axloq qoidalariga oid kuzatishlarini jamlab, shunday yozadi: "Inglizcha xushmuomalalik, odatda, boshqa fikrda bo'lish huquqiga ega bo'lgan suhbatdoshga hurmat belgisi sifatida hukmlarda vazminlikni belgilaydi. Shu sababli, qat'iy bayonotlar yoki rad etishlardan qochish maqsadida "Menga shunday tuyuladi", "Men o'ylayman", "Balki men nohaqdirman, ammo..." kabi fikrlar to'qnashuviga olib kelishi mumkin bo'lgan iboralarni kiritish tendentsiyasi aniqlik va to'g'rilikni yo'qotish uchun mo'ljallangan".

Ushbu masala bo'yicha adabiyotlarni o'rganish va zamonaviy ingliz mualliflari asarlarining matn tahlili shuni ko'rsatadiki, xushmuomalalik printsipi nutq xatti-harakatlarida - suhbatdoshni yoki suhbat mavzusini tanlashda, bayonotlarning tabiatida, nutqida turli xil namoyon bo'ladi. Suhbatdosh nutqiga bo'lgan reaksiyalar xarakterida kelishish va kelishmovchilik shakllari va hokazolarda namoyon bo'ladi. Bu tamoyil nutqiy harakatlarning har xil turlarida har xil yo'llar bilan amalga oshiriladi: ko'rsatma, so'roq (so'roq), deklarativ va boshqalar. Bunda deklarativ gaplarda takt tamoyilini amalga oshirishning lingvistik usullari ko'rib chiqiladi. Ushbu amalga oshirishning asosiy shakli bayonotning kategoriyaliligini yumshatishdir.

ADABIYOTLAR

1. Nikolaevskaya R.R. O sootnoshenii leksicheskogo i grammaticheskogo urovney v sisteme sovremennogo angliyskogo yazika // Filologicheskie nauki.—1981.—№4. S. 55-61
2. Pochepsov G.G. Teoriya i praktika kommunikatsii.—M.: Sentr, 1998
3. Rodjer T. Bell Sotsiolingvistika.—M.: Mejdunarodnie otnosheniya, 1980

4. Tarasov E.F. Sotsiolingvistichekies problemi teorii rechevoy kommunikatsii / Tarason 2 Ter-Minasova S.G. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000
5. НамДУ илмий ахборотномаси - Научный вестник НамГУ 2019 йил 12-сон 209 G.F. // Osnovi teorii rechevoy deyatel'nosti.–M.: Nauka, 1974
6. Ter-Minasova S.G. YAzik i mejkulturnaya kommunikatsiya.–M.: Slovo, 2000
7. Rasulov, Z. (2021). Reduction as the way of the language economy manifestation. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 1(1). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/2943
8. Yuldasheva Feruza Erkinovna. (2022). The Principle of Politeness in the English and Uzbek Languages. Eurasian Research Bulletin, 6, 65–70. Retrieved from <https://www.geniusjournals.org/index.php/erb/article/view/799>
9. Ikromovich, A. I. (2022). Linguistic Simplicity of Aphorisms in English and Uzbek. *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 3(12), 39-43. <https://www.cajlpc.centralasianstudies.org/index.php/CAJLPC/article/view/633>.
10. Usmonova Zarina Habibovna. (2022). The Implementing Author's Vivid Speculation of the Technologically Advanced Era in the "I Robot" By Isacc Asimov. Eurasian Research Bulletin, 7, 63–65. <https://geniusjournals.org/index.php/erb/article/view/1019>
11. Toshnazarovna, E. M. (2022). THE CONCEPT OF THE TRAGIC IN THE WRITINGS OF J. CAROL OATES. World Bulletin of Social Sciences, 10, 70-72. <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/1009>.